

Anyaszék

Udvarhelyszék – Anyaszék. Fétis szavunk, az anya csak súlyos tartalmú fogalmakkal társul. Anyaország. Anyaföld. Anyaméh. Szűzanya. A székelyek számára Udvarhelyszék – Anyaszék, és Székelyudvarhely – anyaváros.

Nem szófia beszéd ez, mélyre kell lehatolni a múlt kútjába, hogy értelmet nyerjen az, ami mára elhomályosult.

Földrajzi helyzete szerencsés. Egy rövid határszakasz kivételével csak a többi székely székekkel szomszédos, északnyugaton Marosszék, keleten Csíkország, délen Háromszék (Sepsiszék), délnyugaton a hozzá csatolt Székely Partium, csupán a délnyugat csücske érintkezik a történelmi Brassó vármegyével.

Testvérgyűrű veszi körbe. Védőburok.

Központi helyzete miatt a századok folyamán itt tartózkodott legtöbbet a székelyek főkapitánya, és az agyagfalvi réten, Székelyudvarhely és Székelykeresztúr között, sík mezőben tartották a székelység lustráit s nemzeti gyűléseit, a legfontosabbat 1506-ban, amikor megfogalmazták az „Agyagfalvi Constitúciót”, ezzel az Európában akkor alig ismert önkormányzati rendszer szabályait fektették le. Az is része, sugárzó eseménye a magyar nemzet történetének, hogy 1848-ban a törvényt hozó székelyek elhatározták a székely nemzetország felállítását, ugyanakkor kiáltványt intéztek Erdély népeihez, s felszólították azokat az összefogásra. Nem ok nélkül nevezi Orbán Balázs e helyet „Székelyföld Rákosmezejének”.

Romantikus eposzba illő lehetett a szabad ég alatt, lóháton törvényt tevő, szabad székelyek karéja. Bizonyára honfoglaló őseink is így cselekedtek.

Mondai hagyományunkról, a hun–magyar rokonságról az Anyaszék tud legtöbbet. A történelemtudomány nem igazolja, de az itt élők ma is állítják, hogy Székelyudvarhely határában Budvár a rabonbánok, vagyis a hun papok, hun vezérek fészke volt. Az sem véletlen, hogy a *Székely himnusz* költője, Csanády György is az anyavárosban született, kopjafás sírja a református temetőben látható. Csaba királyfi víziója történelmi valóságon alapszik, Priszkosz rétor,

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született író, irodalomtörténész. Benedek Elek monográfusa. 1984-ben Ausztriába emigrált. Munkatársa volt a *Bécsi Naplónak*, tudósítója a Szabad Európa Rádiónak.

Jordanes, Anonymus, Kézai említi a Balkán, illetve Bizánc irányába visszaözönlő hun hadakat, onnan várja vissza az elárvult székelység csillagösvényen Attila legkedvesebb fiát.

De mélyebb, még ennél is mélyebb és gazdagabb a múlt aranyödre. megszokott szólásmondás a Székelyföldön az ősfoglalás szó. Árpád bejövetelétől, 896-tól kézzelfogható és bizonyítható itt a magyar jelenlét, de László Gyula kettős honfoglalás elmélete szerint már az avarokhoz csatlakozva magyarul beszélő tömegek áramlottak be a Kárpát-medencébe. Honfoglalás előtti, elenyésző magyar populációt László Gyula ellenfelei (Györffy György) is elismernek. Éppen Udvarhelyszéken, Siménfalván, Bözöd, Firtos és Korond környékén találtak korai avar leleteket: „...az avar uralom első hat évtizedében... Daciából Erdőelve, Silvania, illetve Transsilvania lesz” (*Erdély története*, I/165). A két legfontosabb folyó neve is azt bizonyítja, hogy „...az erdélyi avarság uralmi központja” itt volt a VI-VII. században (*Erdély története*, I/177). A Küküllő a török „kökeley” „kökényes” szóból származik.

Áprily Lajos a Kis-Küküllő, Kányádi Sándor és Tompa László a Nagy-Küküllő himnuszait írta meg.

Az anyaváros, az Anyaszék fogalom azzal véglegesült, hogy Székelyudvarhelyen 17 bírából álló főtörvényszék jött létre, ez döntött a *Constitutio* alapján az egész Székelyföld peres ügyeiben.

Egészséges vérátömlesztést is kapott az Anyaszék, a XII. század végén, a XIII. század elején Mezőtelegd környékéről az akkor ott élő bihari székelyeket telepítették a Nagy-Küküllő és a két Homoród folyó völgyébe, emiatt 1448-ig Telegd-széknek hívták, csak ezután vette föl az Udvarhelyszék nevet.

Több történelmet aligha bír meg a szerelmes földrajz. Ezt a származásában, genetikai eredetében színmagyar népet s annak földjét rajongva emlegeti és lelkesen méltatja minden írástudó, aki arra vállalkozott, hogy titkait megfejtse, csokorba szedje, s a világnak fölmutassa.

Milyen hát az anyaszék népe?

Ez esetben is megkerülhetetlen Orbán Balázs szellemének megidézése. A *Székelyföld leírásában* olvashatjuk: „Népe szép, erőteljes és szorgalmas, a havasalji falukban magas termetűek, alább inkább zömökök, izmosak, s mivel nem voltak a határőrvidéki katonai szervezet erkölcstelenítő befolyásának kitéve, legromlatlanabbak.”

Sarkalatos megjegyzés. A Keleti-Kárpátok hegyszorosain beáramló hordák nem érintették az udvarhelyszékieteket éppen olyan nagy mértékben, mint a csíkiakat, a háromszékieteket, a vér és a gyilkolás nem volt mindennapos, ezért békésebbek, szelídebbek, „romlatlanabbak”, és ami a legfontosabb: az őslakosság nagyobb százalékban maradt meg itt, kevesebb embert vágtak le, hurcoltak fogságba. A Hargita hébe-hóba megvédte őket a töröktől, a krimi tatároktól, s ha lejövünk a kultikus hegy lábairól a Küküllők völgyébe, az éghajlat sem olyan zord, a mesterségek is másak, a vérmedvékkel birkózó, óriásfákat döntő, szénégető

székely mellett itt már megjelent az eke után ballagó szántóvető, s ha teljesítettek is határőr szolgálatot, fő foglalkozásuk a magvetés, a gabona- és gyümölcs-termesztés, állattartás, kézműipar lett. Az a szóbeszéd járja, hogy a Hargita verőfényes, délnyugati oldala a költők hazája, az északkeleti, zord fennsíkon, Csíksországban a festők teremnek szép számmal. Legenda, aminek – mint minden mondának – van alapja, valóságmagva. Valahogy így osztották fel isteneik számára a görögök is az Olümposzt.

Bármilyen elenyésző a földabroszon ez a szék, felszínében, domborzatának változatosságában Itáliához hasonlít. Amiképpen Olaszhon is északon a magas Alpokkal kezdődik, s folytatódik a Pó-alfölddel, majd Toscanával, Szicíliával, azonképpen itt is a méltóságos Hargita egyik fele Csíksországhoz, másik fele az Anyaszékhez tartozik, testvériesen osztoznak. Tamási Csíkszászából indítja el Ábelt, de még a levegő is udvarhelyszéki a kunyhójában. Lennebb, lejtve a Nagy-Küküllő völgyében az anyaváros és Székelykeresztúr vidéke nyújtózik nagyot, ezzel párhuzamosan a Nyikó-mente szerénykedik, aztán különös egzotikumok színtere, forrása a Parajdi-Sóvidék, a Kis- és a Nagy-Homoród folyók, végül a Küsmöd és a Gagy patakok völgye.

Erdővidék felosztása volt a legérdekesebb: Bardóc-fiúszék az Anyaszékhez, Miklós-fiúszék Háromszékhez tartozott, a megyehatár kettéosztotta Nagybacont. S mivel mindkét fiúszék renitens volt, s egy ideig elváltak az anyaszékektől, indokolt külön szólni róluk. Erdővidék amúgy is különleges földrajzi, etnográfiai és szellemi értékek tere.

„Erdély nemes és eredeti” – hangzik a művész, a tudós nemzetnevelő Németh László szava, s ezen a tájon a nemes jelleg és az eredetiség – sűrített állapotában – szemmel látható, kézzel tapintható. Tanácsos először Udvarhelyszék várait és templomait számba venni, hisz azokat védelmi, szakrális és kultikus célokkal építették az évszázadok sodrában az ősök.

Itt az is fajsúlyos örökség, ami csak a regékben él. A hun–magyar mondakör az arany században még valós valóság volt, legszebb hozadéka Arany János erdőzúgásos nyelvzenéje a *Buda halálában* és a *Rege a csodaszarvasról* elbeszélő költemény. Kortársa, Orbán Balázs is romantikus lelkesedéssel lép a „homályos sejtések terére” (Milyen szép megnevezés!), és tulajdonítja Budvár építését Attila testvéreinek, Budának, Kadocsa és Zéta várát két másik hun vezérnek. Szívósak a mítoszok, van olyan történész, aki ma is lelkesen ír, beszél nyilatkozik a rabonbánokról – hun hadvezérek, bírók, papok voltak egy személyben –, ők még a keresztény kor elején is védték konokul a pogány hitet.

A kutatás folyik, már a genetika eredményeit is felhasználják, de legyen az antropológusok gondja a székelyek eredete, ide egy kedves, szép, irodalmi anekdotába illő, mégis igaz történet kíváncsozik. Benedek Marcell, a híres európeér a húgával, Flórával 1910-ben járta a világot. Velencében a Dózse-palota árkádjait díszítő dombormű-férfiarcokat csodálták, s meglepetten kiáltottak fel egyik-

nél: *Apus!* Vagyis Benedek Elek. Közelebb léptek, megnézték, melyik nép képviselője, s elhűlve olvasták a dombormű alatt: *Turc*.

De az újabb kori régészeti kutatás legendaoszlató munkálkodása fontos. A múlt század hatvanas, hetvenes éveiben a Ferenczi-testvérek, István, régész és Géza történész, múzeumigazgató, kora középkori várrendszert fedeztek fel: Székelyvárságon Tartód várát, Udvarhely mellett Budvárt, aztán Kustaly, Rapsóné, Firtos vára következett. Egytől egyik kettős falú, mészhabarccsal kötött építmények, minden bizonnyal Szent László korából vagy az őt megelőző évtizedekből. A két fal között mészhabarccsal vegyített kőtörmelék és föld. A középkori magyar királyság így gondoskodott a gyepű belső vonalának védelméről. A gyepű külső vonala a Szeret folyó lehetett. Botrány volt ez az 1970-es években, a román történészek hamis elméleteit cáfolta, ők ugyanis a római birodalom vagy a dákok leleteit keresték mindenhol. Olyan felfedezés ez a várrendszer, amelyik nem regionális, nem helyi kuriózum, hanem része az egyetemes magyar történelemnek.

És az irodalomnak. Alig van olyan vár, vártemplom, kolostor, kápolna (imola a helyi neve), földtöltés, árok, hogy ne született volna monda a keletkezéséről, elsüllyedéséről, valós vagy meseszerű szerepéről, pusztulásáról.

Áprily álmodott szépeket gyermekkorában Parajdon, a várak tövében. Csak egy foszlány az *Álom a vár alatt* című verséből:

*Mögöttük kőhegy állt: a vár,
nagytitkú hely, ősrégi rom,
alig van már felőle nyom.*

Prózájában néven nevezi a várat: „Ma is tisztán érzem: képzeletem legelső sugallatait Rapsóné erdejének és várának köszönhetem” (*Fecskék, őzek, farkasok*).

Áprily a Rapsóné várát álmodta újra (a szakirodalom a Rapsó szótöveget fogadta el!), Tamási a Firtos vára melletti, ló alakú sziklát emelte székely sorsszimbólummá: „Énlaka felett, a Firtos lova hátán, lehajtott fejjel elaludt a Gondviselés” (*Tűzet vegyenek!*).

Mint a mágneses erővonalak a vasport, úgy húzta össze, sűrítette, rendezte csodás alakzatokba a természet és az ember ezen a parányi területen a követ, sósziklát, barlangot, faragott fát, mészhabarcsot, mondaszöveget, versbeszédet, balladát, mindent, ami harmóniát és diszharmóniát teremt szívben és lélekben. A nagy lovagkirály, Szent László ma is élő jelenvalóság itt. Kivételes történelmi és képzőművészeti értékek a régi kápolnák és freskók Udvarhelyszék templomaiban.

Kezdjük a legrégebbitel, a székhelyen álló Jézus szíve kápolnával. Akkor értékesek a kövek, ha stílusjegyeket is őriznek. Székelyudvarhely déli bejáratánál, gyógyforrások mellett kis kápolna áll. „A négyzetre (340+340 cm) szerkesztett négykaréjos alaprajz egyben építéstörténeti korhatározó...” – írja Vofkori László.¹ Románkori rotunda az épület, Magyarországon a jáki Szent Jakab-kápolná-

1 Vofkori László: *Székelyföld útikönyve*, I-II. Budapest, 1998, Cartographia Kft., I/380.

val rokon, de Gyergyószentmiklóson, Kézdiszentléleken, Száldoboson is fedeztek föl hasonló építményeket. A székelyudvarhelyi Jézus szíve kápolna a XIII. században, a mongolok kivonulása után épülhetett, a monda is ezt igazolja: egy székely íjász a Budvár fokáról szíven lőtte a sátra előtt pöffeszkedő tatár kánt, ennek emlékére építették a szentélyt.

Jókai 1853-ban járt itt, megérezte, és az *Úti levelekben* megírta, milyen kincsébánya számára ez a vidék: „...megtekintők Székely bánja várát, melynek minden tornyába egy regény álma van elásva”.

Az udvarhelyi várrom neve Székelytámadt, a Székely bánja Háromszéken van. Lényegtelen, mert Jókai amúgy is más várát választott magának, mégpedig Bálványos várát, s meg is írta arról fantasztikus regényét.

Eldugott helyen, a Kis-Homoród völgyében is maradt románkori emlék. Homoródkarácsonyfalván az unitárius templom szentélye a XIII. században épülhetett, s érintetlenül megmaradt. Különösen értékes Isten-hajlék a késő román korból.

A múltfaggató buzgalom azért fontos szerelmes földrajzban is, mert a nemzetesttől elszakított vidékeken lopják a történelmet. Úgy lopják, mint egykoron a pusztai rablók a lovat. Elkötik. A szó erejével kötik el. Azt mondják, azt írják a magyar várról, kőről, királyról, vezérről, fejedelemről, cserépedényről, balladáról, hogy nem magyar, hanem, román, szlovák, szerb, horvát, szlovén, osztrák, ukrán. A románok különösen értenek ehhez, hisz országnyi magyar területet kaptak meg, amelynek múltjával másképpen nem tudnak elszámolni. Lexikonokban az áll, hogy Hunyadi János román nemes volt a XV. században, s a fia, Matei Corvin egyedül saját nemzetét, a románságot nem tudta legyőzni.

A hajdani Udvarhelyszék térképe egyenlőszárú háromszöghöz hasonlít, s ha középkori várakat, templomokat keresünk, a déli sarokba kell ugranunk. Ott, a szék csücskében, amelyen túl zömmel szászok, románok élnek, ott, ahol megszűnik szép, méltóságos beszédünk gordonkahangja, fekszik a híres, színmagyar település, Székelyderzs. Vártemploma, templomerődje miatt országhatárokon túl is ismeretes, s szakemberek, laikusok, turisták rendszeresen látogatják.

Egyetlen székelyföldi objektum, amely az UNESCO Világörökség része.

Nyitott kapu lehetett a székelység számára ez a sáv, itt tudott akadálytalanul beáramlani mongol, tatár, török, német. Derzs határában, mint minden más faluban, Les-hegy, Őr-hegy a kiemelkedő csúcsok neve, itt őrködtek, s gyűjtötték meg a lármafákat, ha jöttek a pusztító hordák. A tüzek fénye percek alatt végigfutott a völgyek felett, így volt ideje a lakosságnak erdőbe, szakadékokba, szurdokokba, barlangokba menekülni.

Az unitárius templomot vastag, öt méter magas védőfal veszi körül, abba öt bástyát és harangtornyot építettek bele a XVI. században, valamikor 1521-után, később sokszor módosították, toldották, erősítették, változtattak rajta. A védőfal kimondottan katonai célokat szolgált, a fordított kulcslyuk alakú lőrésekkel és a szuroköntőkkel úgy néz ki, mint bármelyik középkori végvár. Szükség volt

a templomerődre a török hódítások újabb hulláma miatt, 1521-ben elesett Nándorfehérvár, ez Mohácsot elővételezte, s a harcias II. Szolimán egész Európát, így a Székelyföldet is fenyegette, sarcolta, égette.

Veszély múltával igen békés szerepet kaptak a bástyák, a falu azokban tartja ma gabonáját: búzát, rozsot, zabot és a „disznóköccségöt”, vagyis a sonkát, a szalonnát, a kolbászt, a májast, az oldalast, a disznófősajtot, a kis- és a nagygömböcöt.

Az épen megmaradt templom korábbi, mint a falak, gótikus remekmű, sőt a helyén állt, a XIII–XIV. században épült román kori kápolna nyomai is felfedezhetők. Különleges értéke – ennek köszönheti hírnevét – az 1419-ben festett, a Szent László-legendát megörökítő freskósorozat. László Gyula könyvet írt erről az izgalmas, pompás témáról: *A Szent László-legendá középkori falképei* (1993).

Eposzt lehetne írni a székelyderzsi képsorozat nyomán!

Míntha csak tudta volna a festő (ismerjük a nevét is, Pál mester, Ungi István fia), mi az az enumeráció, felvonulással kezdi a déli falon a sorozatot, aztán a csatajelenet következik, ebből válik ki a hős, Szent László, a lovagkirály, és – mint annyi világirodalmi remekműben – üldözi a lányrabló kun vitézt, párviadalt vív vele, amelyben még a lány is részt vesz, bárdjával a kun lábához csap, sőt a lovak is marakodnak, László lefejezi ellenfelét, de a jutalom sem marad el, az utolsó kép idill, a lány a bajnok fölé hajol, pihennek.

Szent László vitézségével 1068-ban nyert csatát Kerlés (Cserhalom) mellett a magyar királyi hadsereg a besenyők (László Gyula szerint az úzok) ellen, velük hadakozott a herceg – a későbbi lovagkirály – többször, a kunnak tartott katona lehet besenyő, akár úz is. Gyakoriak voltak a betörések, s a keleti népeket, hasonló ruházatuk, fegyverzetük, harcmódoruk miatt, nehezen tudták megkülönböztetni a gyepűvédők. Minket, magyarokat is türköknek neveznek a kéziratos források. László Gyula jegyzi meg: „Hogyan lettek a legendában kunok az úzokból, megoldandó történelmi, néptörténelmi kérdés.”²

A déli falon más a téma. Szent Mihály páncélos alakja látszik, és Pál apostol megtérésének jelenete vehető ki a restaurált képből. Öt lovasok kísérik, egyik vitéz kezében zászló, azon felirat, Pál mester neve és az 1419-es dátum. Fönn, a magasban Krisztus.

A székelyderzsi templom másik kuriózuma egy téglá, amelyre, rovásírással, 1431-ben egysoros szöveget véstek. Megfejtésével többen foglalkoztak: Csallány Dezső, Németh Gyula, Pais Dezső. Lényege: „Miklós dersi pap”, vagyis a XV. század elején Miklósnak hívták a falu papját.

A székely rovásírás körül olyan parázs viták folytak és folynak ma is, amelyek tudósokat és dilettánsokat egyaránt megmozgattak. Az emóciók azért olyan hevesek, mert sokan a magyarság őstörténetét, eredetét, rokonságát, elsősorban a hun rokonságot szeretnék bizonyítani vele. A szarvasi lelet, egy fésűtartó csontba vésett avar felirata, talán értelmezhető magyarul!

2 László Gyula: *A Szent László-legendá középkori falképei*. 1993, 9.

Séppen a rovásírás készlet – Udvarhelyszék tájait pásztázva – a nagy ugrásra, a másik, az északnyugati sarokba, Énlakára.

Ez a falunév már az iskoláskönyvekbe is bekerült, 1993-ban, de később is javasolták, legyen a világörökség része. Mielőtt az unitárius templom egyetlen mennyezeti kazettájáról esne szó, aminek Énlaka világhírét köszönheti, a falu helyéről, szerkezetéről kell szólni.

Ez a híres falu a Gagy-pataka vízgyűjtőjében, a két Küküllő vízvázlatozóján, szélvédett helyen fekszik, emiatt gyümölcsfa erdő takarja. Tavasszal, ha virágoznak a fák, rózsaszínű, lila és hófehér folt a tájban, japán vagy kínai piktorok képein látni ehhez hasonlót. Zegzugos utcáin járva a középkorban érzi magát a látogató, tízes számrendszer szerinti felosztását talán még a laikus is felismeri, az egykor honfoglaló lakosság letelepülési rendje nyomon követhető a nevek alapján: Rét-tize, Vár-tize, Hegy-tize, Miklós-utca tize, Lencs-kapu tize.

Lakói, bármilyen kevesen is vannak (1992-ben 226 fő, ma nem éri el a két-százat), kedvesek, szerények, öntudatosak. Nem szédítette meg őket a turisták rohama, a riporterek, filmesek offenzívája, úgy élnek, mint őseik az Isten szent ege alatt, madarakkal, állatokkal, fákkal együtt lélegezve.

Unitáriusok. Egyistenhívők. Székelyek.

Késő gótikus templomuk 1450 után, a XV. század második felében épült, egyik kuriózuma (Molnár István székelykeresztúri történész szerint) az, hogy belerakták az i. sz. 1. századi, római Jupiter-templom feliratos köveit. Az istenek folytatólagossága így biztosított egy Isten-háta mögötti székely falucskában. S a hadvezéreké is. A falutól keletre, a Várkertben római castrumot tártak fel, amely a limes védelmi vonal egyik legjelentősebb állomása volt. Egyik előkerült kövön Hadrianus neve.

Másik szerencsés véletlen egy rövid szöveg, amit latin betűkkel, illetve székely rovásírással festettek 1668-ban, s Orbán Balázs fedezte fel. A konok öntudat szólalt meg, fontosnak tartotta valaki a népművészetben akkor még alig divatos szerzőséget megörökíteni:

„Deut. VI.” – ennyi a latin szöveg. És a rovásírásos jelek egyik, legvalószínűbb megfejtése: „Egy az Isten – Georgius Musnai Dakó.”

Milyen hálások lehetünk ennek a mesternek! Unitárius büszkeségét fölmutatva, művészöntudattal hozza ország-világ tudomására, hogy egyetlen egy Istent imádnak a Szentháromságot tagadó Dávid Ferenc hívei, és hogy ő, Muzsnai Dakó György véghez vitte munkáját, mint ama híres eposzköltőnk Csáktornyán ugyanakkor: „Véghöz vittem immár nagyhírű munkámat...” 1645–46 telén készült el a *Szigeti veszedelem*, 1651-ben adta ki szerzője, Zrínyi Miklós Bécsben. Csak néhány év az időbeli különbség, s az utókor örülhet, hogy egyszerre villant az öntudat fénye az akkori Magyarhon délnyugati és északnyugati csücskében. Az eredmény összehasonlíthatatlan, de az emlékállítás büszke szándéka, a memento mori azonos. Ott a barokk mámorban és hadi traktákban lángoló katolikus főúr, itt a puritán, unitárius falusi székely, félig ács, félig művész.

A szándék, az akarat egy.

De ne kisebbítsük a falusi fafaragók, asztalosok és kazettafestők teljesítményét. Az énlaki templom kazettás mennyezete remekmű. Tompított barna és fehér, máshol tompa cinóberbe átjátszó alapozás, azon finom vonalakkal megrajzolt, vázába ültetett virágtövek, a késő reneszánsz, korai barokk stílusban festett virágszárak, végükön tulipán, szegfű és az egész Euráziában elterjedt akantusz, vagyis medveköröm, itt-ott egy-egy stilizált rozetta. Több mint húsz motívumot számláltak meg a művészettörténészek. (László Gyula az avar sírokban akantusz díszítésű övcsatokat talált, erről nevezte el ennek a népnek az első, Kárpát-medencei korszakát, a második a griffes-indás, a harmadik a palmetta díszítésű! L. A „kettős honfoglalás”, 1978.)

Az énlaki templom és környéke ennél is gazdagabb. Az orgonakarzaton hosszú felirat, indadíszes párkány a tatárjárás előtti korból, az orgonaszekrényen az 1848-as dátum, a sekrestyeajtó kőkerete XV. századi, és sok, nagyon sok lelet a római korból. Emlékhalmoz. A történelem köldökzsinórja egy ősrégi székely, hegyaljai településen.

Szép mondánk egyik változata, akárcsak a környék minden falujában, így Énlakán is él. Firtos aranyhajú tündére szerelmes volt Tartód várának daliás lovagjába. Vizitába jött a kedves, de a Firtos-hegy meredélyén megcsúszott a ló lába, a lovag mélybe zuhant, és kővé vált. Azóta csodálják, bámulják halandók a lábaival fölfelé álló fehér kőlovat, amelyik az időt, a felhők jövés-menését, szelek járását mutatja, jelzi előre. Nem babona ez, a mészki színe változik a levegő nedvességétől.

Szintiszta véletlen, hogy ennyi mesés történet ellentétezésére itt született kortárs atomfizikusunk, Toró Tibor?

Székelyderzs és Énlaka mellett Udvarhelyszéken Bögöz a harmadik nevezetes falu. Református templomában fennmaradt művészi alkotások, freskók, mennyezeti kazetták tették híressé. A Nagy-Küküllő völgyében fekszik.

A falképek igen korai, a XIII–XIV. században készültek. Itt is a nagy lovagkirály, Szent László a központi alak, a képsor abban különbözik a székelyderzsitől, hogy más mozzanatokat is megörökít: kihallgatás, László búcsúja a váradi vártól, a magyar vitézek rohama, izgalmas csatajelenet, a kun (besenyő, úz) üldözése, a párviadal, lenyakazás és nem egy, hanem két lány megszabadítása.

E képsor alatti falrészben női hőst találunk. Az ismeretlen festő vagy festők tizenegy jelenetben mintázták meg a XIV–XV. században Antiochiai Szent Margit legendáját. A fiatal szűz szörnyű története közismert volt egész Európában, a 15 éves lány a keresztény egyház tanításainak minden tételét tetteivel példázta: a hit melletti kitartást, az elszántságot, az élet megvetését, a sátán kísértéseinek elhárítását, a fájdalommal szembeni közömbösséget. A keresztényüldözések mártírja, Antiochiai Szent Margit ellenállt a földi hatalmak és a sátán incselkedésének, a kínzások sem törték meg, végül önként hajtotta fejét a hóhér pallosa alá.

Különös, egzotikus ez a kis-ázsiai téma egy Nagy-Küküllő parti székely községben.

Van egy képsor az utolsó ítéletről is, abban fedeztek föl a restaurátorok egy kétszavas, vörös krétával rajzolt rovásírást, megfejtése: „Atyai Están”, más értelmezés szerint: „Atya-Isten”.

A templom a XIV. században épült, de a korábbi elemek felhasználása és a későbbi átalakítások, renoválások, restaurálások miatt több évszázad irányzatjegyei tanulmányozhatók: román, késő román, gótikus, késő gótikus, barokk stb. Egymásra halmozódtak az évszázadok stílusrétegei.

Részletes tárgyalást érdemelne a tatárjárás előtti felsőboldogfalvi templom s annak kazettás mennyezete, a Farcád faluban álló gótikus református templom – freskótöredékekkel, a Szent Kristóf-freskó a székelydályai református templomban, a Királyok imádása falikép, a románkori falrész és a gótikus szentély a rugonfalvi református istenházában, a lepusztult homoródszentmártoni unitárius templom Szent Margit alakjával és így tovább. Gazdagok vagyunk.

De nem lehet már tovább pásztázni a várak, vártemplomok, védőárkok sokaságát, kifárad az ész, lankad a tudat, csak a felsorolás segít: Hagymás vára Oklánd mellett, Dávid vára Alsósófalván, Székelytámadt Udvarhelyen, Méré vára Méréfalván, Mák vára Oroszhegy mellett, Galat vára Kisgalambfalva közelében. Valamennyi monográfiák témája lehetne, mindenik tanúja a viharos magyar történelemnek, s mondáik az irodalomnak.

A rejtélyes Csörsz árka Udvarhelyszéket is átszeli, Ördögútja a neve Oroszhegy fölött, Kakasborozda a Persányi-hegységben, Ördögborozda a Homoród és a Vargyas vize között, valamint a Hargita déli csücskén, Rapsóné útja a Kis-Küküllő forrásvidékén, el egészen a Görgényi-havasokig. A szájhagyomány Attila útját, Hun-árkát is emlegeti.

A régészek nagybecsű leleteket tártak fel az avar és az Árpád-korból, a középkorból, de találtak IV-VII. századi bizánci aranyérmeket Firtos mezején, kora bronzkori leleteket, sőt – kuriózumnak – egy csiszolt kőbaltát Sükő falu kavicsbányájában, különböző kőszerszámokat az Almási-barlangban és egy épen maradt, feketére festett agyagkanalat Lövéte határában. Ugyanilyen gazdag leletekben a rómaiak limes vonala.

Ezek után már levegősebb, maibb, életesebb szférába vágyik a szerelmes földrajz írója és olvasója. Térben, témában nincs hiány.

A mészszagú kőfalak, homályos, dohos pinceboltozatok után a „tüdőtágító, ősi fenyves-ájer” (Áprily) tudja tovább fokozni az ámulatot és a rajongást.

Azt mondják a helybeliek, a Hargita Csíkországra néz, orcáját Gyimes felé fordítja, de a hátán, az Anyaszék felől, felviszi az utast a csúcsra.

Így igaz. Udvarhelyről Zetelaka óriásfalun keresztül vezet az út Zeteváralja, Ivó, Sikaszó felé. Ha siet az autós turista, s ha szokva van éles kanyarokhoz, percek alatt a Madarasi Hargita menedékházához száguldozhat.

Aki viszont nem öli meg a vándorutat kapkodó sietséggel, akinek zarándoklat a hegymászás a Hargita hátán, az szünetet tart. Sikaszón talált nyári otthon-

ra korunk klasszikusa, Apáczai Csere János, Mikes Kelemen, Kőrösi Csoma Sándor méltó utódja: Sütő András.

Legalább a *Sikaszi fenyőforgácsok* (1987) kötetét illik magunkkal hozni. A megmaradás eszeveszetten nehéz módozatairól, dilemmáiról elmélkedik abban is, ami a bőszi hatalom szemében a legnagyobb bűne volt. Ezért törtek be többször a szekusok még itt, Sikaszón is a hétvégi házába, turkáltak kéziratok között, poloskákat, lehallgató készülékeket dugtak el kéményben, falban. Vívta itt egyenlőtlen harcát a pusztakamarási mester haláláig. Hitünk szerint itt gondolta ki az *Advent a Hargitán* színművét, abban robbantotta egybe a lírát a drámával, abban érezte meg azt, amit Indiában, Tibetben, Japánban tudnak, hogy a Hegynek szelleme van. S ha ezt a vándor tudja, akkor belső látása keletkezik, s nemcsak a csodás, zöldeskék ragyogást látja a fenyőóriások csúcsain, hanem a mélység delejes sugárzását is megérzi.

Legyen ez a látogatás (még ha képzeletbeli is) intermezzo, valahányszor autóval vagy gyalogszerrel vonulunk fel a Hargitára. Gondoljunk arra, hogy neki és hozzá hasonló bátor szellemeknek köszönhetjük, hogy most zavartalanul, kényszer szálloda nélkül járhatja mindenki keresztül-kasul a Székelyföldet és egész Erdélyt. Ide, Sikaszóba nem elbújni jött Sütő András, magával hozta fonnyalóját a „Hargita térdére”. Mint ótestamentumi próféta írta, mondotta, sikoltotta: „Erdélyben maradni kell, akkor is, ha nem lehet.”

Ez hát a szellem csúcsa, az imaginárius magasság. De a vándor valós oromra vágyik, zord sziklák tetejére. Ez benne van a természetében. Elérjük azt is, a menedékház után rövid, kényelmes hegymászás, s már látjuk is a fél világot, a horizont széle tiszta időben a Déli-Kárpátok vonulata. S ha van figyelmünk a talpunk alatti mikroklímára, nem kisebb az ámulatunk. Rengeteg a törpefenyő, a borsika bokor, ebből készül a híres székely ostornyél, annak bogójával ízesítik a pálinkát, aminek az ottani neve: deszkalé. Gróf Teleki József, a nagy utazó igencsak éles szemmel nézett szét itt 1799-ben, és növényritkaságokat, gyógynövényeket fedezett föl: „Teteje csupa kőszikla, egészen bé van növe Muhorral, mellyről azt állítják, hogy csak Islandiában találhatik, és az hektika ellen igen hasznos orvosság. Lichen islandicus a neve: térdig jár az ember benne, színe fejér, idővel meg veressedik” (*Úti jegyzések*, 1937, 34).

Magunk alatt tudjuk, látjuk, halljuk a mélyzúgású fenyveserdőket, s az irodalomban járatos személynek eszébe ötlük Petőfi hetyke szava: „Mit nekem te Kárpátoknak / Fenyvesekkel vadregényes tája!”

Boldog mosollyal bölintünk, igazat adunk a zseninek, kellett neki ez a hetykeség az ellentételezéshez, szabadságvágya vulkánkitöréséhez.

Orbán Balázs még érintetlen, szűz tájakon kapaszkodott föl a Hargita három csúcsára, a Galusa-tetőre, a Bélhavasra és Kereszt-hegyre (így hívták az ő korában ezeket a csúcsokat!), s maga sem tudta eldönteni, a mohos óriásfenyők, a harangvirágos erdei tisztások, az Oltárkő, az Ebédülő, a pisztrángos patakok váltanak-e ki benne nagyobb „kéményzetet”.

Ma a csíki falvokról nevezik meg a kiemelkedő ormokat: Rákosi-Hargita, Madéfalvi-Hargita, Madarasi-Hargita. A birtoklás öröme olyan nagy, hogy itt

mindenki elnémul, áll percek, órák hosszat némán, elmélkedik, és csak a látogatótól függ, képes-e átélni Árkádia és az aranykor derűjét: az ott Felcsík, az ott Alcsík, szemben, rézsutosan Csíksomlyó, a szent hely, látni a Nagyhagymást, Egyeskőt, a Gyimeseket, a Csíki-havasokat, a Csomád csúcsát, ahol zöldben, szürkésékben, azúrban játszik a Szent Anna-tó vize, s körbefordulva, ott van a hatalmas fennsík, Varság, pásztázhatjuk szemünkkel a Nyikó, a két Küküllő, a két Homoród és azok mellékfolyói, patakai mentén szerénykedő sok székely falut, távolban az egész Erdélyi-medencét. Éppen ekkora a panorámaéhségünk az Alpokban, a Kaukázusban, az Andokban, a Himaláján is, csakhogy azokon nem birtokoljuk így a tájat, a földet, nem érezzük, hogy ez a sok csoda mind a mienk. Tájba szerelmes lenni nekünk csak itt lehet. Pogánykodó szóbeszéd járja erre felé: A Hargitán az Isten is magyar.

S ha betelt a vándor Flóra minden szépségével, megmoccan az ösztön, serken a tudat, leszállni ebből a pompás magasságból a virágos kedvű és mókás beszédű székelyekhez, akik Udvarhelyszék lankás dombvidékén laknak, akik néma áhítattal tekintenek föl szent hegyükre.

Lejtőre gyorsabban halad az ember, hamar megszűnik a fenyőzóna, hatalmas bükk- gyertyán- és cserefa erdőkben madárfüttykoncert fogad, az égből pacsirta hangja hull alá, here zúg, az vegyül ezer rovar zümmögésével, őz horkantásával, vaddisznók röffenésével, háttérritmusról mindig a kakukk és a harkály gondoskodik. Vadpávanak hívják a székelyek a fajdkakast, s mogyoróstyúknak a császármadarat, ők az arisztokraták.

Mintha csak a Tábor-hegyről ereszkedtünk volna le, megtisztulást érzünk. A vegetáció istennőjébe lesz szerelmes a látogató ezen a tájon, és akaratlanul létértelmezésbe kezd. Egy személyre szabott misztérium ez a meditáció, de nem öncélú, hisz mindennek a szemlélődő ember rajongó szeretete ad értelmet, gondolat lesz az élményből, s az élményből gondolat.

Ha helybéli társunk is van, vagy ha jól feltarisznyáltunk úti kalauzokból, akkor néven tudunk nevezni minden ormot, bércet, völgyteknőt. Micsoda nevek! Mintha elvarázsolt országban lennénk, ahol törpék, dzsinnek, manók keresztelték el a forrásokat, vizeket, dűlőket, oldalakat, vízmosta vájatokat: Ivó-pataka, Irigyvesze, Lóduj-mezeje, Sugótöve, Mentéd-pataka, Égettvész, Katyólik, Soványbükk-pataka, Bagzos-kútja.

Nemcsak a növényzet rendeződik szinte zsinórmértékkel elválasztható zónákra, hanem az illatok is. Ha májusban, úgy pünkösdi táján járjuk ezt a vidéket, s elhagyjuk a gyantaszagú, mohos fenyőfákat, a havasalji falvak határában kábító virágillat csap meg. Udvarhelyszék legmagasabban fekvő települése Oroszhegy, annak fennsíkján, 50 hektáros területen nyílik Székelyföld kétségtelenül legszebb virága, a nárcisz. Kankósi vagy kápolnavirág, ahogy arrafelé hívják. Nemcsak a virágillatfelhő kábít, hanem a nevek is. A nárciszmező neve: Láz. Minden fennsíkot így hívnak erre felé, nyelvészek tudják, hogy a „láz” hegyi rétet, erdei tisztást jelent a szláv nyelvekben. Magyarul tulajdonnév lett a köznévből, ráadásul hangalakja egybeesik a hőemelkedés nevével. Lehet játszani

a szóval, Székelyországban vagyunk, lázas lett a rét, mediterrán temperamentum ütött ki rajta, a nárcisz.

Szép paradoxon. A hegyvidék és a dombvidék között, a havas lábánál déli növény pompázik. Télen megreked a lenti völgyekben a hideg levegő, s a meleg felvonul a hegyekbe, a hegyek lábához. A nárciszt a mélyben alvó vulkánok langyos vize is táplálja, s olyan tobzódásba kezd, hogy 50 szál is kinő egy négyzetméteren. Ahol a természetvédők megengedik, szekérszámra viszik iskolákba, kicsengetésre, azzal díszítik az osztálytermeket, folyosókat, attól illatosak a templomok, kápolnák (innen egyik szép neve), s minden május második vasárnapján Nárcisz Fesztivált tartanak. Bizonyára sűrű koccintásokkal is jár az ünnep, mert itt, Oroszhegyen főzik a legjobb szilvapálinkát, innen, Oroszhegyről származik tehetséges novellaírónk, Csenger Levente. Torokszorítók, lélek-köszűrülők az írásai, akárcsak a kisüsti.

Mesélik, Stockholmba, Vancouverbe szakadt székely feleink, ha csak tehetik, a Nárcisz Fesztiválra és szilvaérésre látogatnak haza. Ősszel a zöld másodsarjú, a lila kikerics és a lehullott szilva színeire fogják rá, ha elhomályosodik a szemük.

Felsorolni sem lehet a falvakat, ahol ugyanekkora a nárcisz tobzódása, de kettőt nem hagyhatunk ki. A Kis-Homoród völgyében, Oklánd mellett hatalmas a hagymási nárciszrét, a Láz, szaknyelven fellép: mintha hó hullana májusban, fehér ott minden, ráadásul a zergeboglárral, ottani szóval élve pünkösdi rózsával társul, ami viszont sárga.

Ennél is nagyobb, háromszáz hektárnyi a Szentegyháza város közelében levő nárciszmező. Kedveli ez a mediterrán növény a vulkanikus fennsíkokat s a térseget a nép, éppen a tűzhányók utómozgása miatt, Pokolláznak nevezi.

De változik a kép, változik a domborzat, és változnak az illatok. Ahogy végleg elhagyjuk a hegyeket, erdőket, „suvadásos dombok” (Farkas Árpád) világába érkezünk, folyó- és patakvölgyekben madárfészeknyi falvak várnak szilvalekvár, szopósborjú, ázott kender illatával. Más világrészről, messzi kontinensről jött idegen is azt érzi, hazaérkezett. Haza a hólyagos és ropogós cseresznye, a mézes vackor, a batul, a pónyik alma földjére.

Igen, a cseresznye. Aki nem turistaélményekre éhes, aki nem a külszínét, hanem a lelkét keresi a tájnak, az elgyalogol a szilváskertektől a cseresznyeskertekig, Oroszhegytől Sükőig. Csehov *Cseresznyeskertje* kitalált valóság, Oroszország szimbóluma, de itt, a „suvadásos dombokon”, az egymásra torlódott humuszrétegeken szemmel, szájjal, ujjbeggyel, nyelvvel érzékelhető valóság. Még télen is langyos a levegő, a fagy majdhogynem ismeretlen, s akkorára nőnek a cseresznyefák, mint máshol a diófák. A virágillat tavasszal szinte elviselhetetlen. Ha rápillantunk a térképre, a szilvás Oroszhegytől nem messze, attól délnyugatra, ugyancsak magas dombvidéken találjuk Székelyország híres cseresznyés faluját, Sükőt. Írói lelemény nélkül is egyetlen óriási cseresznyeskert a parányi település.

Búcsújáráshoz hasonlít a szüret, ide akkor jönnek haza az elszármazottak, amikor érik a cseresznye, különböző fajokat telepítettek, egyik a korai, másik

a késői, száz-kétszáz kilométer körzetben árusítják piacokon, vásártereken. Szorgalmas biológusok megszámozták 1974-ben, hány gyümölcsfa volt Sükőben. Szép kuriózum: 2758 almafa, 2426 szilvafa, 1685 meggyfa, 1458 cseresznyefa, 941 körtefa.

Szép kis kerekerdő kerekedik ki, ha összeadjuk. Szilva szavunk latinul amúgy is „erdőséget” jelent, s Erdőelvéből jött az Erdély. Elgondolkodtató és megdöbbenítő viszont az, hogy ennek a falucskáknak 1992-ben mindössze 164 lakója volt. Az eszkimófóka madáchi szállóigének a fordítottja állt elő: túl kevés ember birtokolja a tengernyi kincset.

Még van egy falu, amelyik Csehov ragyogó színművét juttatja eszünkbe: Siklód. Orbán Balázs akkora lelkesedéssel ír a siklói cseresznyefákról, mintha rovásírásos kazettát, csodás faragású haranglátat, gótikus szenteltvíz tartót fedezett volna föl: „A falut minden oldalról nagy cseresznyéskertek környékezik, sőt benn az erdő közötti irtványokban is mindenütt ily gyümölcsöskertek pompáznak. Dió nagyságú, hólyagos cseresznye... terem itt...” (A Székelyföld leírása).

Akárcsak az őshagyományú Atyhában. Szent náluk a hársfa (ők zádokfának hívják), valaha törvényt tettek alatta a falu vénei, és a gyümölcsöskertektől alig látszik a falucska. Meglepő adat: ezernyolcszázkilencvenötben 10 861 gyümölcsfa volt Atyhában, talán túlszárnyalta ezzel Sükőt, Siklódot. Nincs szebb verseny ennél.

Ha a népmesék jelrendszerébe plántáljuk át az Anyaszék bimbózó, virágzó, gyümölcstől roskadozó fáit, összeáll a kezdőformula, a nagy rengeteg erdő és annak a közepében már esztétikai, morális gyönyör elképzelni a székelykeresztúri Gyárfás-ház udvarán a kiszáradt, de gyökeréből újra és újra kihajtó körtefát, amelyet Kányádi Sándor verselt meg:

*Haldoklik az öreg tanú,
Petőfi vén körtefája,
Azt beszélik, ő látta volt
Verset írni utoljára.*

(Kányádi Sándor)

Ennyi csoda ilyen apró, kicsi falvakban! De a parányiságot is székely módra nevezik meg az Anyaszéken. Egy Sükőhöz, Siklódhoz vagy Atyhához hasonló, Nyikó menti zsákfaluról, Tordátfalváról mondják: „Itt kezdődik a tordátfalvi út vége”, és a szóbeszéd szerint az ugyancsak Nyikó menti települést, Nagymedesért 1849-ben a bosszútól lihegő osztrák és orosz csapatok nem találták meg, úgy elbújt a zezugos völgyek, szurdokok, dombkanyarulatok labirintusában.

De most már be kell lépni egy kapun, szóba kell állni a faluval. Mert a falu személy, a falu lát, hall, a falunak arca van, a falu mindent tud és ítélkezik.

Úgy köszönnek itt az emberek, ahogy a *Himnusz* kezdődik: Isten áldja meg! Így köszönnek reggel, délben, este, mert igencsak rászorulnak az Úr áldására itt, ahol csak a madár jár.

Kezdjük a székely kapuval. A Nyikó menti Malomfalván és az anyavárostól nem messze, Fenyéden, Máréfalván, Zetelakán van a legtöbb.

Nincs még egy olyan magyarlakta vidék, ahol akkora súllyal bírna az élet-szer bejárata, mint itt. Különálló egység, semmilyen más építménnyel nem kapcsolják össze. Nagy hiba az, ha báméskodó turisták csak idegenforgalmi érdekességet látnak benne, akárcsak a kürtöskalácsban. A magyarság sem a gulyás és a paprika népe! A székely kapu nem anatómiai, hanem morális és szellemi igényeket elégít ki, ráadásul személyt, személyeket azonosít, igazol. Mindenkire rávésték, ki, mikor építette vagy építtette. Fiktív példa: „Állíttatta Bíró József és neje Bíró Rozália 1895-ben.”

Ítéletet kimondó szerepe ama kőtáblákéhoz hasonlatos, amelyeket Mózes a Sinai-hegyről lehozott. Benedek Elek terjesztette munkáiban anyai nagyapja, Benedek András székely kapujának a Jahvéhoz hasonlítható ítéletét:

HA ISTENED S HAZÁD SZERETED: BEJÖHETSZ,
DE ÁLNOK SZÍVEDDEL FEL S ALÁ ELMEHETSZ

Orbán Balázs jegyzett fel ehhez hasonlót Újszékelyen:

HA JÓ A SZÍVED, NEVED, E KAPUN BEJÖHETSZ,
HA PEDIG ÁLNOKUL ÉLSZ, FEL S ALÁ ELMEHETSZ

A felsőboldogfalvi kapu félig mókás, félig komoly fenyegetése azért közismert, mert más falvak is átvették, s főleg emlékkapukra vésték:

TISZTES VENDÉGLÁTÓ E HÁZNAK GAZDÁJA,
DE A GONOSZ EMBÖRT FURKÓSBOTTAL VÁRJA

Szólhat hát az elmélet, a vita nemesi kúriabejáratok falusi változatáról, kereszténység előtti, ázsiai Nap-ünnepekről s azok diadalíveiről, a pogány kori kapubálványról (Még a kapuzábétól sem búcsúzott el!), a népmesék, népmondák életfájáról, a székely kapu napjainkig intelem, morális parancs, törvény foglalata azok számára, akik belépnek rajta. És a távozók a gazda legszebb kívánságát viszik magukkal:

BÉKE A BEJÖVŐRE, ÁLDÁS A KIMENŐRE

Szerkezete, alakja, formája faragászati mestermű, megkomponált, mint egy szimfónia. Három oszlopon, vagyis kapuzábén áll hónaljkötésekkel, az oszlopot kontyfa köti össze, amire feliratot vésnek, a magas kapulábakon folyondár fut fel, a végtelenség jele, a kontyfa fölött galambdúc vagy galambbúg zsindeletetővel. Ez, mármint a galambdúc csak a Székelyföldön van meg, más népek, vidékek hasonló építményeiből hiányzik. Nincs gyakorlati szerepe, a galambok

ritkán látogatják, egyik vakmerő feltételezés szerint keleti örökség, a szent madarak helye volt. De ez a tudósokra tartozó vitatéma.

A nagykapu szépsége a félkörív. Úgy szerkesztették meg, hogy a ki- és becsukható két szárny felül a napkoronghoz hasonlít. Ha reggel megsüti a nap, aranykaput látunk, amit a gyermekdalból ismerünk: „Nyitva van az aranykapu, / Csak bújjatok rajta.”

Lehet játszani a gondolattal. Túl a Hargitán, a katolikus Csíkban a Napbaöltözött Asszony, a Szűzanya és itt, a sokvallású Udvarhelyszéken a napba öltözött székely kapuk. Fény, fény, ragyogás mindenütt. Hoztuk volna a fényéhséget Keletről magunkkal?

A kiskapun járnak be a személyek, fölötte tömör rész, a kaputükör, amelyre a legtöbb díszítőelemet faragja a mester, többek között a rozettát. Eredeti székely kapuról nem hiányozhat az emberarcú nap és félhold, ez a két ősrégi szimbólum a székely zászlón is rajta van. Növények közül gyakori a tulipán, a csillagvirág, a szegfű és a palmetta.

Talán a székely kapuknál is tökéletesebb konstrukciók a fából, vasszegek nélkül faragott és összeállított haranglábak. Híres a kecseti és a siklódi fatorony. Mindkettőről följegyezték, hogy félkezű és félszemű mester építette. Nem csekély teljesítmény. A kecseti harangláb ereszerendáján olvasható: „Ez fa tornyot építötte Csikfalvi Csok János a léczezésig, egy szeme s egy keze lévén.”

A hagyományos ételszer is harmonikus kompozíció volt, a ház előtt virágos kert, a házzal átellenben sütőház, az udvaron kút, itatóvályú, a telek lábujában csűr, pajta, árnyékalja, gabonás, hátul rendszerint gyümölcsöskert, abban házi állatnak számított a szajkó, a szarka, a fekete- és sárgarigó. A fecskék a pajtában raktak fészket a gerendákra, hajnalban az ereszre vagy a kútágasra szálltak, az ő csicsergésükre ébredt a család. Olyan élő együttes volt ez, amely még összhangban állt a természettel, az ember nem fordult szembe az őt eltartó faunával és flórával. A két legősibb cselekvés, a termelés és a fogyasztás nem vált külön, az önfenntartó család munkájával mindent előállított, cserekereskedelemre alig volt szükség. A szarvasmarhának a megélhetés miatt majdnem akkora kultusza volt, mint Indiában a szent tehénnek, a ló tarsa volt a gazdának, s a háziállatok és az ember egymásra utaltsága garantálta az élet egyensúlyát.

Azért kívánczik mindez múlt időbe, mert a hagyományos faluközösség felbomlott, sokan elvándoroltak, s különösen az eldugott zsáktelepüléseken már csak néhány öreg tengődik. Vannak rekreációs kísérletek, a faluközpontokban megjelent az új világ embertípusa, a farmer, gyümölcs- és tejfeldolgozó kisüzemek épültek, sok városi család házat vásárolt vidéken (Vinczeffy László festőművész Atyhára költözött vissza), a messzi országokba szakadt örökösök is megjelentek, kúriákat, boronás faházakat renoválnak, de ez csak illúziót keltő kozmetikum. Az ősi faluközösség örökre szétesett.

Mi az, ami mégis megmaradt?

A tárgyak, az eszközök, a néphagyomány kultúrkincsei, a folklór, a tánc, a szokások, a viselet. Ezek még tájházakba, falumúzeumokba, könyvekbe, kottafüzetekbe, fényképalbumokba összegyűjtve is hatalmas értékek.

A Nyikó felső folyásvidékén, Farkaslaka alatti Székelyszentléleken, a Nyikó torkolatánál, Rugonfalván, a sóvidéki Parajdon és még sok más településen berendezett faluház, falumúzeum alapján lehet megidézni a legkönnyebben a letűnt világot. Mindenik szómúzeum is.

A tárgyak és a tárgyak nevei az egykori élet nyomjelzői. Ma, az összkomfortos kényelemben élő harmadik, negyedik nemzedék el sem tudja képzelni, hogy éltek 50-100 évvel ezelőtt falun. Milyen volt az évszázadok sodrában „megnőtt életet” (Ady), milyen talpraesettséget, ügyességet, kitartást követelt gyerektől, felnőttől, öregtől. A tessékszoba, más szóval a tiszta szoba a vendégeket várta, vagy csak keresztelő, lakodalom, haláleset számára nyitották meg, az élet színtere a nagy lakószoba volt, egyúttal konyha és hálószoba, itt valósult meg az egyén és a kis közösség teljes szépségében és gazdagságában. Itt ettek, ittak és nemzettek, szültek, neveltek gyermekeket, az asszonyok fontak, szöttek, a férfiak ide húzódtak be télen faragó szerszámaikkal, a kézvonóval, az esztergapaddal (ez volt a fűrrentyű), még szántalpat is faragtak. A famunka esztétikus volt, és jó szagú, a forgács nem számított szemétnak, a gyermekek éppen úgy részesei voltak ennek az emberi színjátéknak, mint a felnőttek. Nagy kézügyességgel esztergályoztak karikás orsót, csörgős guzsalyt, fonókereket, faragtak sulykot, képrámát, cifra madarat; tetőnek zsindelet, dongából csebet, vékát, fontostalat (ez volt a mérleg), sőtartót, túróiskatulyát, dézsát, csebet, kártyát, vagyis vízmerő edényt a kútra, hajlított falemezből szitát, rostát, kupát. Az osztováta kezelése nagyobb ügyességet követelt az asszonyoktól, mint ma egy számító gép. A fonalat szálanként kellett behúzni a nyüstökbe és a bordába (ezt nevezték fogdosásnak), a nyüstöket lábítók mozgatták alulról, több lábítója volt egy szövőszéknek, mint ahány pedálja ma egy személygépkocsinak, a nyüstök által megnyitott fonálrészbe a vetelővel lökték át villámgyorsan a keresztfonalat, és verték rá azt a bordával.

Szavak, szavak, szavak! Úgy emelkedik meg az ember lelke, mintha verset olvasna: motolla, csörlőkerék, borda, nyüst, tekerőlevél, vetőszög, gereben, tiló, négyágú ostor, csutora, fapipa, vajköpülő, ételhordó kantár, szolgálfa, góckutya, góctartó, ringóbölcső, ujjas, harisnya, zeke, lájbi, mellény, falvédő, cserge, csipke...

Alig maradt meg valami ebből a pompás szókészletből: jégbordás az út télen, szitál a hó, szállingózik, pipálnak a hegyek eső után, nyüzsögnek a gyerekek, kupán vágnak valakit, besulykolja a nebuló a leckét. A jelentésátvitel következtében már nem tudjuk, honnan jött a szó. József Attila még tudta:

*Mióta elmentél, itt hűvösebb
a sajtár, a tej, a balta nyele,
puffanva hull a hasított fa le,
s dermed fehéren, ahogy leesett.*

(Mióta elmentél)

És ez még csak a házban, a szobában, esetleg a fészer alatt végzett munka szókészlete. A további színterek, a hiú (padlás), az odor, a pajta, a csűr, a gabo-

nás, a szín, a kert, a mező, az erdő mind, mind nyelvi pompa forrásai, s képszerűségükben nem maradnak el a költészet mögött.

Csak néhány pompás szófordulat udvarhelyszéki szólásokban és közmondásokban:

Elment Pirbe borsért. Úgy ott hagyta, mint Szent Pál az oláhokat. Erős, mint az oláh ecet. Eltaláltad szarva között a tőgyét. Cifra, mint a fancsali feszület. Kiöltözött, mint Szaros Pista neve napján. Úgy eszik, hogy megizzad, s úgy dolgozik, hogy megfázik. Felültek az ördögök a honcsokra. Ez sem volt ott, ahol az észet osztották. Kelj föl, a koldus már a hetedik faluban jár. A cigány is a maga lovát dicséri. Olyan vagy, mint egy kent kas. Elég, ha az asszonynak annyi esze van, hogy ne álljon esőben a csepegő alá. Megszorult, mint a recsenyédi kutya. Eltévedt, mint a degenyeges Kénosban. Tiszta munka, mint fehér ingben a szénégetés. Szász a lován ül, s keresi.

Egy-két szó magyarázatra szorul. Pir képzeletbeli település, Szent Pál és az oláhok összekapcsolása abszurd képtársítás, de az már valós, hogy a határon keresztül csempészve Romániából hozták a Székelyföldre a legjobb ecetet, Székelyfancsal falucskában a mókás székelyek, csupa lokálpatriotizmusból, Jézus Urunkat vörös nadrágba és zsinóros mentébe öltöztették a bádog feszületen, a kent kas gabona tárolására készült, s lószarral, törekkkel vegyített agyaggal kenték be, Recsenyéd faluban árvízkor a kutya a szénaboglya tetején kushadt, amíg elmúlt a vész, a degenyeg a kőolaj finomítók salakanyaga, attól nem nyikorogott a szekértengely, a szász soha nem volt lovas nép.

Ósi, félig pogány, félig keresztény folklórkincsünk, a regösének is az Anyaszék egyik falucskájában, Kénosban maradt ránk, s már Kriza János közölte a *Vadrózsák* gyűjteményében. A település különös nevét talán kaszabörtönről kapta, amit a tatárjárás idején állítottak fel: a helyi nyelvjárásban a „kín” szavunk „kén” alakban él. A regölés év végi, ősztendőt temető, újévet köszöntő rigmus volt, legények, fiatal férfiak járták végig azzal a falut. Kezdősorai közismertek:

*Porka havak hulladoznak,
De hó reme róma,
Nyulak, rókák játszadoznak,
De hó reme róma.*

A közmondásokkal, szólásokkal, regösénekekkel rokon egy találós kérdés, azt Benedek Elek gyűjtötte Udvarhelyszéken legátus korában, amelyért Kosztolányi rajongott (*Nyomdafesték*), s amelyet költő zsenink, Weöres Sándor „terjedelmi kicsinységében is a legnagyobb költemények egyikének” nevezett:³

*Cson' kürttel kürtölnek,
Aran' deczkák hasadnak,
Földi férgek mozognak?
(A kakas kukoríkol, a hajnal hasad, és az ember, a ' földi féreg' mozogni kezd.)*

3 Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel*, I./42.

A nyelv, tudjuk, közösségben gazdagodik, garmadával termi kincseit, de az egyén magányában sorvad. Alig van olyan munka, amelyet a székelyek ne kalákában végeztek volna. Volt házépítő, kaszáló, szénacsináló, arató, téglavető, kendertörő, tollfosztó, erdőlő, ganyézó, kútásó kaláka, és a törökbúzabontást, a kender-, a csepű- és a gyapjúfonást is közösségben végezte a falu apraja-nagyja. A fonót, amivel hetente más-más házhoz jártak a lányok, asszonyok, Udvarhelyszéken kórusnak nevezték, hasonlított is a dalárdára. Énekkultúránk, amelyből a Kodály-iskola kinőtt, itt született, s további gyakorlótere a keresztelő, a lakodalom, a szüreti bál, a reguta bál, a farsangi táncmulatság. Természetesen nemcsak itt, hanem az Őrségtől a Gyimesekig, Palócföldtől a Bácskáig, mindenhol, ahol magyarok élnek.

Rá kell hát hangolódni a legszebb folklórkincsre, a népdalra, amelynek szövege és dallama egyszerre születik, s a kettő úgy tételezi fel egymást, mint a madár egyik szárnya a másikat.

A líra csodája az, hogy meg tudja változtatni a szavak hangulati töltetét. Egy prózai jelentésű szó a líra csúcán fényleni kezd, mint József Attila versében a „kékítő”, mint Nemes Nagy Ágnes versszövegében a tárgyak, fák: „Mert fény van minden tárgy fölött. / A fák ragyognak, mint a sark-körök.” (A tárgy fölött)

A népköltészetben megszokott tünet ez. A népdalköltők minden érzékszervükkel veszik birtokukba a tárgyakat, észrevétlenül, öntudatlanul jutnak el azokon keresztül a létértelmezésig; akaratlanul, spontánul válik a népdalban humanizmussá az esztétikum, és fordítva: csapódik ki esztétikumá a humanizmus.

Udvarhelyszék falvai suvadásos dombokra vagy áradásos folyóvölgyek mentén épültek, óriási a sár, ha esik az eső ma is. Kiskede településéről jegyezték fel, hogy esős időben fűzfavesszőből és husángokból szőnyeghez hasonlatos lészát fontak, azt tették le az utcára, hogy tudjanak járni.

Egyik közkedvelt népdalban a gyönyörű párbeszéd anya és lánya között éppen itt, a sáros utca fölött hangzik el:

*Esik eső, csepereg,
Nagy sár van az úton.
Ez a csinos, barna lány
Sírva mos a kúton.
Sírva, ríva mondja
Az édesanyjának,
Szeretőjét, a babáját
Viszik katonának.*

*Ne sírj lányom, ne sírjál
Olyan keservesen,
Van még legény a faluban
Aki fölkeressen.*

*Tudom anyám, tudom,
Jól tudom, hogy van még,
De babám nélkül, sejahaj,
Gyászos az életem.*

Egy másikban megszépül a „sár”, tündökölni kezd, amikor a legény szólal meg. Érthető, hisz kivirágzott a szerelem:

*Végig mentem az utcán, az utcán,
Elsároztam a csizmám, a csizmám,
Megérdemli az a lány,
Kiért sáros a csizmám,
Megérdemli, hogy szeressem igazán.*

Szokás volt hajdanában, hogy a legények összefogózkodva, egymás vállát átölelve végigjárták a falut, s énekeltek. A lányok találgatták, melyik hang kié. Ez a harsány dal az Anyaszéken ma is közkedvelt. Helyszín még mindig a sáros utca:

*Utca, utca, sáros utca újszékelyi utca,
Még ma este végigmegyek rajta,
Végigmegyek, megálllok egy háznál,
Az én csárdás kisangyalom rácsos kapujánál.*

*Nyissd ki csárdás kisangyalom rácsos kis kapudat,
Nyújtsd ki rajta ölelő karodat,
Nyújtsd ki rajta, nyújts ki mind a kettőt,
Te voltál és te leszel az igazi szeretőm.*

Ismerik Udvarhelyszéken az önfeledt, szerelemtől kicsattanó dalt is. A legények vizitába jártak, s az este, néha az éjszaka is a szórakozás, a boldogság olyan ősi formáit kínálta, amelyek egyidősek az emberrel, beszélgetés, társalgás, szépítés, csók, ölelés:

*Este, este, de szerelmes kedd este,
De szerelmes lánynál voltam az este,
Kinyílt a rozmaring gyöngye levele,
Babám karján aludtam el az este.*

De a szerelem legnagyobb ellensége, a mulandóság letarol mindent, a népdal második strófájában az elmúlás borzalma tör fel, ami tudós költőnk, Babits Mihályt is rémisztette: „Óh jaj, meg kell halni, meg kell halni.”

*Kis kertemben rozmaringot ültettem,
Este, reggel könnyeimmel öntöztem,
Leszáradt a rozmaring gyöngye levele,
Elmúlt a mi szerelmünk örökre.*

A hagyomány és az illem azt követelte, hogy a fiú járjon vizitába a lányhoz, ez a találkozás volt a fiatalok életének tartalma, értelme. S hogy készült a lány a fiú fogadására? Erre is van szép, lírai szöveg. Petőfi ezeket a helyzetdalokat leste el:

*Máma péntek, holnap szombat, holnapután vasárnap,
Édesanyám, seperje ki a házat,
Seperje ki, súrolja ki, hej de nagyon tisztára,
Jön a csárdás kisangyalom, recsegős a csizmája.*

De sokszor, nagyon sokszor villámcsapás erejével sújtott le a fiatalokra a tragédia, betegség, járvány, háború ütött ki, vagy éppen csalárdság, hűtlenség keserített, ilyenkor ballada született, vagy ahhoz hasonló gyászdal. Egy-két változata más vidéken is előfordul, csupán a falu nevével lokalizál a nép, az alábbi esetben a templomáról híres Bögöz település nevével:

*A bögözi bíró lánya talpig fekete gyászba'
Kilenc orvos vizitálja, baját egy se találja.
Tizedik az ő babája,
Gyűjtsák meg a lámpát, mert én meghalok,
A faluban nincs szeretőm, a legárvább én vagyok.*

*A bögözi nagy temető dróttal bé van kerítve,
Közepébe, cserfa alá van a babám temetve,
A sírjára rászállott egy
Bús gerlice madár, nekem integet,
Szakítsátok, ha tudjátok, száz felé a szívemet.*

S ha vétenek az íratlan törvények ellen, ha elhagyja a lány vagy a fiú a kedvesét, ítélkeznek. Szigorú a népdal morálja, sokszor drámai a dikciója, az átkot is ismeri:

*Jaj, de magas, magas a jegenye, nem hajlik az ága,
Haragszik a csárdás kis angyalom, nem jön el a bálba,
Semmi babám, semmi, ennek így kell lenni,
Minden féle hazug szerelemnek vége szokott lenni.*

A hazugság, a csalárdság miatt sújtja átok a csalfa, hűtlen lányt:

*Tudod babám, tudod mit ígértél csütörtökön este,
Mikor engem, engem kikísértél házad elejébe,
Felnéztem az égre, a csillagos égre,
Megátkozlak, soha se légy boldog világeletemben.*

Egészen újkori egy másik ének, dallama szinkópás, szövege kissé diffúz, ideges, nem teljesen érthető. Valószínű, egy keletkező ballada első változata vagy magva:

*Udvarhelyi lányok mit csináltak,
Kórház kútban vizet nem találtak,
Kórház kútja befagyott,
A szeretőm elhagyott az a csalfa,
Sejhaj, az a barna.*

A katonaság, a „nehéz viselet” férfiak számára kényszerűségből vagy virtusból vállalt életforma volt évszázadokon keresztül. Meghatározta az egyének, családok, népek, kontinensek sorsát. Érdekes adat, mai tudatunkkal alig hihető, hogy *A kesergő szerelem* és a *Himfy-szerelmei* versfüzéreik szerzője, Kisfaludy Sándor és a magyar történelmi regény atyja, Jósika Miklós évekig az udvarhelyszéki Etéden állomásozó lovasezrednél szolgált, az utóbbi Küsmődön, egy lakodalomban vette át behívóját, s indult Napóleon ellen háborúba.

A katonadalok nem szoríthatók be egy vidék, táj, megye határai közé, de van néhány, amelyeket az Anyaszéken különösen kedveltek. A berukkolás is körülményes volt itt vasút nélkül, éjfél tájban, októberi hajnalokon ültek lószekérre a legények, s hajtottak duhaj kedvvel, italosan valamelyik távoli állomásra, Segesvárra, Brassóba. Kiszakadni ezekből a tökéletes emberi közösségekből a teljesen ismeretlen nagyvilágba fölért egy földindulással.

Az első világháború harangzúgással, zászlólobogtatással, rezesbandák harsogásával, fenyegetéssel kezdődött, de a nép mindvégig humánus és szerény maradt. Az átváltozás, a virággá lényegülés csodája következik be a fiú monológjában bevonuláskor. Krúdy tollán virágból lesz a hős (Rezeda Kázmér), itt az elesett katonából virág. Lírai metamorfózis:

*Udvaromon hármat fordult a kocsi,
Édesanyám minden pakkom hozza ki,
Hozza ki a behívó leveletem,
Szerbiában nem tudják a nevemet.*

*Szerbiában nem tudják a nevemet,
Majd megtudják, mikor katona leszek,
Az én nevem csokros szegfű, rezeda,
Ha meghalok, ültessék a síromra.*

Így írt történelmet a nép.

És a hatalom? A k. u. k. hadsereg egyik harsogó indulója: „Megállj, megállj kutya Szerbia, / Nem lesz tiéd Hercegovina...”

Számtalan előítélet árnyékolta be a falusiakat, akik a nemzetért, hazáért a legnagyobb áldozatot hozták. A magyar nyelvben pejoratív a paraszt szó, sértésnek számít. A népdal a lélek szemérmes, finom rezdüléséről tud:

*Édesanyám akkor kezdett zokogni,
Mikor kuferomba kezdtem pakolni,
Megköszönöm néki a fölnevelését,
Ráborulok, s megcsókolom a kezét.*

A második világháború már akkora iszonyat volt, hogy az öntudatlanság rétegeibe rakódott le a téboly. A *Doni magyar golgota* címmel emlegetett dalra valcert táncoltak csűrökben, kultúrházakban, udvarokon, s hangosan énekelték a férfiak a szöveget. Szörnyű retorzió következett be, a borzalom szórakozás forrása lett, sátánkeringő. Ez már nem katonadal, ez haláltáncszvit, fiatal élet készül a biztos halálba, tudathasadásos az állapota, belső determináltságában a halál utáni delíriumot éli meg, s közben búcsúzik a kedvestől. Iszonyoszöveg, tudatirányítás:

*Valahol tetőled távol,
Lesz az én sírom,
Elesett katonák teste
Lesz a vánkosom,
Ahová le fognak tenni,
Síromra nem borul senki,
Senki, aki él,
Tavasz sem fakaszt rám zöldet,
Elhordja rólam a földet.
Messzi majd a szél.*

Udvarhelyszéken ez a változat, ez a strófa volt népszerű, de számtalan foszlányban, töredékben, variációban küldték haza tábori lapokon az írni is alig tudó katonák a Don-kanyarból, később a hadifogoly-táborokból szeretőnek, édesanyának, rokonnak.

Annyira életképes ez a dal, hogy feltámadt békeidőben, Mezei Mária, Koncz Zsuzsa, Cseh Tamás repertoárjába is bekerült.

Fiatal, tehetséges költőnk, Király Farkas két töredéket épített bele „a kígyó éve” verskompozíciójába. Egyberántja a második világháború haláltáncszvitjét és saját XXI. századi versszövetét:

(valcer)
a rettegésen este
egy dallam átson
„elesett katonák teste
lesz a vánkosom”
és nem tudod, hogy honnan,
mily’ fegyver merre néz,
de mondták, folyni fog majd
a tej, a vaj, a méz
„tavasz sem fakaszt rám zöldet,
elhordja rólam a földet...”
na, de miért pont én?
(a kígyó éve)

Ez már annak a nemzedéknek a hangja, amelyik számon kéri a rendszerváltóktól az ígért, de elmaradt Kánaánt. A felhasznált katonadalszöveg csak gyűjtőanyag ebben a számonkérésben.

A folkloristák a balladát tartják a legrangosabb műfajnak. A székely balladákkal most már két-három évszázada foglalkoznak a kutatók, s minden szöveg- és dallamvariációt összegyűjtöttek. Nem lehet megyehatárok közé szorítani, Székelyföld-szerte énekelték azokat, sőt az áttelepülésekkel, meneküléssel elhordozták Bukovinába, onnan Bácskába, Déva környékére.

Anyaszék balladatermése olyan gazdag, hogy tárgyalása szétfeszítené ezt az írást. Csupán két kimondottan helyhez, településhez köthető ballada említhető meg: Petek faluból a *Biró Margit*, Miklósfalváról a *Szabó Gyula*.

A valós vagy képzeletbeli vándor rendszerint csak azt veszi birtokába szerelmes rajongással, ami szeme elé kerül, amit lát, amiben gyönyörködni lehet a kék ég alatt. Az Anyaszék olyan értékekkel is vemhes, amelyek a föld alatt vannak, ahol „hallgat a mély” (József Attila)

A természetrajongók, a geológusok, történészek zarándokhelye az Almási-barlang. Hét apró falucska, tanya összenövéséből keletkezett a Kis-Homoród völgyében Homoródalmás, erről nevezték el a barlangot, amelynek legnagyobb ürege 1931-ben megkapta az Orbán Balázs nevet, de azt nemigen használják. Almás is csak féljoggal mondhatja magáénak, mert hosszas pereskedés után ítélte neki 1637-ben, az erdővidéki Vargyással szemben, az udvarhelyi törvényszék. A barlangrendszer ugyanis a Vargyas folyó sziklaoldalából nyílik, és másfél kilométer hosszú. „Az ember jelenléte a barlangban 7–8000 évre visszamenőleg igazolt. Eddig 9 homo sapiens emberi csontleletet tártak fel. Csiszolt kor kőszerszámai andezitből is készültek. A kerámiatöredékek az erődsdi kultúrát, a péterfalvi és boiani kultúrát képviselik” – írja a kiváló földrajztudós, Vofkori László.⁴

4 Vofkori László, i. m. I/633.

Homoródalmás község méltó a tulajdonosi jogra, a barlang igazi kultusza itt él manapság, versenyek, vetélkedők alanya, témája és tárgya.

A székelység letelepedése óta használja, különösen a tatárjárás idején volt kiváló búvóhely, még be is falazták a nyílást, s ezekről a viharos eseményekről keletkezett két népmondánk, a *Csala tornya* és *A vén lány*. Az elsőben Csala vitéz zuhant a mélybe az ő nevét viselő sziklaszárlól, a másodikban hamuból, szénamurvából, fakéregből süített óriáskenyeret egy vén lány, azzal tévesztette meg az őket kiéheztetni akaró tatárokat.

A karszt dombvidék szétágazó üregeinek vizsgálata legyen a geológusok, barlangászok gondja, a helynévanyag csodái kíváncsoznak szerelmes földrajzba. A szómágia kábult öröme fogja el a látogatót: Kőlik, Lócsúr, Csudálókő, Cukorsüveg, Víznyugat, Vízkelet, Nagy Mál, Kis Mál, Kőmező, Farkasösvény, Szuszékok, Csala sírja, Függekő, Pokol, Kutyalika, Tatárlik, Medvebarlang, Névtelen barlang...

És egy szép kuriózum: az Anyaszék egyetlen faluja Homoródalmás, amelynek határában, a Várhegyen megmaradt romokat Álmos vezér várának tartja a néptudat. Honfoglalásunk részben a Keleti-Kárpátok hágóin keresztül következett be, Álmos vezért, krónikáink szerint, valahol Erdélyben áldozták föl a Hadúr kiengesztelésére, ezt látszik igazolni a homoródalmási névadás, szóbeli emlék.

Ha a föld alatti természetcsodákat keressük továbbra is az Anyaszéken, nagyot kell ugranunk. Parajd és Korond az északnyugati határ mellett, Marosszék szomszédságában van. Mindkét település közismert, az egyik a hatalmas mennyiségű sókincs, másik a szürke palának nevezett agyag miatt lett híres.

Parajd a természeti ritkaságok, egzotikus szépségek helye. A föld alatti só mennyiségét három milliárd tonnára becsülik, benn, a tárnákban szobrászművészek remekművei állanak, a sótermekben asztmás betegeket gyógyítanak, kinn, a szabadban a kidudorodó, óriási kenyérhez hasonlító, nyelvjárási szóval „Sóhátya” kelt bámulatot. A Korond vize áttörte a földből kiemelkedő sósziklák, szemkápráztató világritkaság keletkezett, a Sóhasadék. Környékén sóvíz források törnek fel a mélyből.

Korondot az agyag tette gazdaggá és híressé. A hajdanában káposztafőző fazekat, vizeskorsót, szilvaízes edényeket korongoztak itt, de a régi mesterek utódai rangos művészek lettek, a dinasztiaiák egy-egy tagja már Budapesten dolgozik, kegytárgyakat, szobrokat, fali tányérokot, bokályokat készítenek, s iparművészetük, festészetüket az egész Kárpát-medencében ismerik. Leleményes nép lakja a nagyközséget, taplóból használati- és dísz tárgyat kalapálnak, unitárius temetőkertjükben figurális kopjafák őrzik az elhalálozott férfi, nő vagy gyermek emlékét, kiváló kereskedők, áruikkal bejárják a fél világot. Az Anyaszék leggazdagabb községe Korond, lakói a sárarany népe, sárból, agyagból teremtettek maguknak rangos életet.

Az Anyaszék értékes földalatti kincse, a borvíz majd minden dűlőben, hegyoldalon feltör. A bugyogó források ezreiből egyet tett halhatatlanná nagy köl-

tónk, Petőfi Sándor: Homoródfürdőt. Itt falatozott s ivott az ásványvízből ő és Egressy Gábor, 1849. július 23-án. Ennek emlékére tervezi Kányádi Sándor a – talán már hatodik – „Elek apó kútját” a Csorgó-forrás mellé.

Van, ami nem látszik, van, ami nem kézzelfogható. Ilyen az Anyaszék szellemi kincseskamrája.

Tamási Áron novella címe, az *Erdélyi csillagok* kitágult, megnőtt az idők sodrában, antológiák, vers- és novellagyűjtemények címodalára került, irodalmi egyesületek neve lett. A jelzős szerkezet egyértelműen az erdélyi írók és költők, képzőművészek emblematikus tartalmát nevezi meg, s jelzi azt, hogy ontológiaiailag semmivel sem törpébb ez a művészcsalád, mint Latin-Amerika szupernóvái, Ázsia mélytudatot boncoló mesterei, Nyugat-Európa zseniális stílus- és formaújítói.

Nem lehet elkoptatni a csillagmetaforát! Amiképpen a lármafát, a fáklyát, a lámpást, a mécsest sem. Ha jó szövegkörnyezetbe kerülnek ezek a trópusok, nem bántják a modern stílusérzékét.

Udvarhelyszék termékeny bölcső, gazdag forrásmező. Irodalmunk palettája elképzelhetetlen ma már az Anyaszék vers- és prózamesterei, képzőművészei nélkül; mindnyájan a *Jégtörő Mátyás* messziről jött kicsi szellemének a rokonai. Sütő András *Advent a Hargitán* színjátékában rendre gyúlnak ki a fenyőfára felaggatott lámpások, a virrasztás, a várakozás, a megtisztulás és a megmaradás szimbólumai.

A valóságban sincs másképp. Van, amelyik vakítóan fénylik, van, amelyik sziporkázik, mint a csillagszóró, és van, amelyik szerényen pislákol, csak mikrovilágát világítja meg, mint a szentjánosbogár.

Tamási Áron verőfényes ragyogása olyan mélységeket világít be, s olyan magasságokba csapódik föl (*Zeng a magosság*), ami különleges tünete a világirodalomnak. Teremtett alakjai (Énekes Ferenc, Énekes Péter, az arkangyalok, az Isten, Szakállas Ábel, Móka, kicsi Magdó, a megbicskázott ördög, Ördögölő Józsiás, a távoli bolygóról jött szellem) nem halványulnak el akkor sem, ha őket – például – a világirodalmi titán, Jorge Luis Borges szellemalakjaival hasonlítjuk össze. A *Jégtörő Mátyással* megvalósította a nagy ázsiai eposzok teljesítményét, egyesítette a földi és az égi világot.

Farkaslaka őáltala lett magyar Mekka.

Ha a tündérfolyó, a Szőke-Nyikó mentén haladunk tovább déli irányba az Anyaszéken, Farkas Árpád földjére jutunk. A Siménfalvához tartozó Székelyszentmiklóson született, de egész Erdély, Magyarhon vallott és vállalt bölcsőhelye. Sokan *Mikor az öregemberek mosakodnak* prózaszövegét nevezik abszolút versnek, amelyben „Huszadik Századdá” tágul az aprócska tér, a szülőföld.

Fejedelmet is adott Erdélynek ez a település, a román betörés elleni csatában, Brassó mellett, 1603. július 17-én vértanú halált halt Székely Mózes is Siménfalván született. Radu Serban, havasalföldi vajda rontott be túlerővel és császári támo-

gatással a Tölcsvári-szoroson át, az ütközetben 3000 magyar halt meg, ezért nevezik a csata mezejét „erdélyi Mohácsnak”. A győztes vajda, mint egy barbár kán, karóba húzatta Székely Mózes fejét, s a sátra elé állította fel.

A Nyikó torkolata közelében igen jelentős, ma is élő község: Rugonfalva. Bartha Miklós, a Monarchia korának legnagyobb publicistája és szónoka látta meg itt a napvilágot, emlékére hozták létre 1925-ben a Bartha Miklós Társaságot.

A Nagy-Küküllő völgyében Nagyalambfalva vált fogalommal, legendává. Élő klasszikusunk, Kányádi Sándor kedves szülőfaluja, őáltala került rá erre a településre az idők jele. Aligha találnánk ma olyan óvodást, iskolást, felnőttet, aggastyánt, aki ne tudná Kányáditól, hogy szavaink nemcsak jelentést hordoznak, hanem szikrazuhatagot is szórnak környezetükre. Ő ütötte rá a hitelesítő pecsétet, a vízjelet erre a földre. Versciklusa közismert: *Vannak vidékek*.

És gyúlnak, egyre gyúlnak a lámpások az Anyaszék különböző terein. A déli, délkeleti sarkon túl, már más felségterületen, közties település Székelyzsombor. Sokáig szász fennhatóság alá tartozott, aztán Udvarhelyszékhez csatolták, jelenleg Brassó megyében van, de hagyományai, viselete, kultúrája a Kis-Homoród népével azonos. Itt született a „legszekelyebb” székely író, Nyirő József. Alakját, művét itt nem lehet tárgyalni, példabeszédnek viszont megfelel a Jókai-regénycím: *Minden poklokon keresztül*. A romantikus történet eseménysorának egyik színtere a székelyzsombori parasztvár. Túlzás, erőszakos társítás volna azt állítani, hogy Nyirő Józsefnek is minden poklokon keresztül kellett állnia a vártán népe, nemzete, hazája védelmében...?

S hogy a Homoród folyók vidékén maradjunk: homoródalmási illetőségű jeles prózaírónk, Szabó Gyula, *A sátán labdái* történelmi regénytetralógia szerzője. Erdély siralmát írta meg.

Óvatosan, áhítattal, dobogó szívvel vagy visszafojtott lélegzettel közeledik a vándor Lengyelfalvához. Itt született a „legnagyobb székely”, Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása* hatkötetes munka szerzője. Több mint munka: szeretethimnusz, óda, eposz. Csak az ő lábnyomait követheti minden krónikás, aki a Székelyföldről hoz hírt. Sírja, emlékhelye Udvarhely mellett, Szejkefürdőn van, a dombra felfutó székelykapu sor, a síremlékén álló két kopjafa szívmengető érzést vált ki még a világot járt, rutinos turistában is. Robosztus erejéről Victor Hugo nyilatkozott Jersey szigetén: „Kétszáz francia Orbán Balázzsal megbuktatnám a francia császárságot.” Önzetlen emberi nagyságáról végrendeletének egyik kitétele tanúskodik: „...a magyar népet tekintem családomnak, s azt is kívánom fő örökösömmé tenni...”

És most csak felsorolásmanekorra támaszkodva:

Nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes (Parajd). Ez Áprily Lajos tündéri gyermekkorának is a színhelye,

Pál Lajos költő, festőművész, Ráduly János néprajztudós, Tófalvi Zoltán újságíró és Molnos Lajos költő (Korond),

Bíró Sándor teológus, történész, szociológus (Alsósófalva),

Vinczeffy László festő (Atyha),
Nagy György, az 1562-es székely lázadás vezére. Karóba húzták (Székelypálfalva),
Négy 48-as vértanú halálának színtere és emlékműve (Székelyszentmihály, az Ugron-kastély udvara),
Benczédi Sándor szobrász, keramikus (Tarcsafalva),
Balázs Imre festőművész (Máréfalva),
Márton János színművész (Zetelaka),
Péter János festőművész, Bálint Katalin (Kosztáncsi Jenőné) grafikus (Székelyvarság),
Sebesi Jób író, költő, folklorista (Nagygalambfalva),
Tompai László költő, szerkesztő (Betfalva),
Horváth Alpár költő, az *Európai Idő* alapító főszerkesztője (Etéd),
Kovács György író, Szávai Géza író, szerkesztő, könyvkiadó (Küsmöd),
Toró Tibor atomfizikus (Énlaka),
Lőrincz György író (Kápolnásfalva),
Zoltán Aladár zeneszerző (Homoródszentmárton),
Cseke Péter irodalomtörténész, író (Recsenyéd),
Lövetei László, a *Székelyföld* folyóirat főszerkesztője, költő (Lövete).

És az anyaváros? Székelyudvarhely? Felsorolás aligha segít. A régi nagyok és fiatalok sokasága született itt, egyesek elvándoroltak, mások halálukig gondozták, mint jó szellemek, a Székelyföld legmagyarabb városának őrlángjait: Ugron Gábor politikus, közíró, szerkesztő, legendás katona, Szemlér Ferenc költő, műfordító, Rajk László politikus, Tomcsa Sándor színműíró, humorista, Jánky Béla költő, szerkesztő, Méhes György (eredeti neve Nagy Elek) regény- és színműíró, Magyarai Lajos költő és sokan mások.

Lőrincz György, habár Kápolnásfalván született, az anyaváros reprezentatív írója lett. Bíró, mezőcsősz, harangozó, lármafa gyűjtő, virrasztó, éjjeliőr egy személyben.

A rajongó szeretet nem lehet vezérlő elv, ha az Anyaszék népének jövőjéről szólunk. Milyen lesz az élete, sorsa székely nemzetünknek ebben a megzavarodott, arctalanná vált újvilágban?

A túlzottan racionális érvek a szerelmes földrajz nagy ellenségei. Nem lehet tenni mást, át kell adni a szót a költőknek, akik mindig ki tudták kalapálni a ráció igazságából a morális igazságot.

A híres költői triász – Áprily-Reményik-Tompai – egyik emberoszlopa állt itt a két háború között: Tompai László. Betfalván született, de életében alig hagyta el Székelyudvarhelyt, itt szerkesztett, írt, s szolgálta népét, a székelységet. Fajtájának karakterét, a kegyetlen fátummal szembeszegülő nyakas elszántságot a *Lófűrösztés* verséből ismerjük. (Farkas Árpád pesszimista ellenverset írt:

Epilógus a Lófűrösztéshez.) A lovait fűrösztő két legény, Imre és Áron egymásnak felelő játékából nő ki a vátesz prófétai hangja:

*Én nem tudom a sorsot, mit tartogat még ezutánra?
E végzetes ég alatt lesz-e még öröm?
De tudok annyit, hogy ha öröm helyett
Tüzes mennykővek szakadnak is itt le,
– Míg gyászosan évek százai húznak el –
Ők örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
Itt fognak állni, örökké, – hogy Imre szorítja,
Áron pedig... Áron nem hagyja magát!*

Sallangmentes, kőtáblára való sorsbeszéd. Az Anyaszék szava.

Két pattintott lándzsahegy (2009, pattintott, roncsolt horvát mészkő, 49x28x21 cm)